

Pukovnik

prof. dr MILOŠ PRELEVIĆ

O nekim jednostranim tumačenjima političke i vojne strategije Komunističke partije Jugoslavije krajem 1941. godine

U radovima nekih naših istoričara zastupa se teza: (1) da je rukovodstvo jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta, na osnovu optimističke procene rezultata bitke pod Moskvom krajem 1941. i neadekvatne procene karaktera pomeranja odnosa i grupisanja snaga u međunarodnim i unutrašnjim okvirima, u tom trenutku pristupilo narodnooslobodilačkom ratu sa pozicija klasičnih šema izvedenih prvenstveno iz iskustava oktobarske revolucije i usmerilo svoju aktivnost na pripreme za prelazak na drugu etapu — socijalističku revoluciju, i (2) da se vođstvo KPJ u rano proleće 1942. godine konačno oslobodilo onog teškog dogmatskog nasleđa kojim je pod uticajem staljinizma bilo opterećeno između dva svetska rata.¹

I

Proces prevazilaženja oficijelnih, pretežno dogmatizovanih stavova međunarodnog komunističkog pokreta u predratnom periodu, Komunistička partija Jugoslavije je održavala izgradnjom i spro-

¹ Među tim radovima su i sledeći: P. Morača, *Tito strateg revolucije*, »Naučna knjiga«, Beograd, str. 45 i 46; NOB *Jugoslavije 1941—1945*, »Radnička štampa«, Beograd 1975, str. 91—93; *Tito strateg NOR-a i revolucije*, »Vojno delo«, 3/75, str. 37—47; D. Bilandžić, *Historija SFRJ*, »Školska knjiga«, Zagreb 1978, str. 58 i 59.

vođenjem u praksi revolucionarne borbe autentičnih marksističkih stavova: o odnosu nacionalnog pokreta i proleterske revolucije, i o odbrani zemlje od fašističke opasnosti, odnosno o oceni društveno-političkog karaktera drugog svetskog rata.

Vođstvo Komunističke partije Jugoslavije je, u osnovi, već 1934. godine prevazišlo Staljinovo shvatanje o nacionalnom pitanju kao, u suštini, seljačkom pitanju ili taktičkom pitanju radničkog pokreta. Svoju aktivnost je zasnovalo na tezi da je nacionalno pitanje, u suštini strategijsko socijalno pitanje i da zato radnička klasa mora staviti — kako je to Tito istakao u materijalima za pripremu Četvrte zemaljske konferencije — na čelo nacionalnooslobodilačkog pokreta i preuzeti svu odgovornost za spajanje klasno-revolucionarne sa nacionalnooslobodilačkom borbom. Doslednim sprovođenjem i razvijanjem stanovišta da je radnička klasa jedina društvena snaga sposobna da ujedini borbu obespravljenih naroda i narodnosti protiv socijalnog ugnjetavanja i za odbranu zemlje od fašističke opasnosti, odvijao se burni proces stvaranja širokog revolucionarnog saveza narodnih masa pod vođstvom Komunističke partije Jugoslavije, posebno od 1937. godine, kada je Tito došao na čelo Partije.

Posle izbijanja drugog svetskog rata (1939) rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije ispoljilo se kao jedina nacionalna politička snaga radničkog pokreta u Evropi, koja se u oceni društveno-političkog karaktera rata i odnosa radničkog pokreta prema fašističkoj agresiji razlikovala od Staljinovih dogmatskih stavova i akcija. Staljinov dogmatski pristup oceni drugog svetskog rata izazvao je kod najvećeg broja komunističkih partija evropskih zemalja zamagljivanje ranije antifašističke orijentacije i defetistički odnos prema odbrani zemlje od fašističke agresije, pa i naglo opadanje uticaja komunističkih partija na radne mase u tim zemljama.² Tako je buržoaskim, prozapadno orijentisanim grupacijama omogućeno da u najvećem broju okupiranih zemalja Evrope preuzmu inicijativu u pokretu otpora. Potpisivanje Sporazuma o prijateljstvu i zajedničkim granicama između SSSR-a i Nemačke nije pokolebalo doslednu antifašističku orijentaciju radničkog pokreta Jugoslavije. Tito je na Petoj zemaljskoj konferenciji Komunističke partije Jugoslavije (oktobar 1940) ocenio taj sporazum kao privremenu meru koja obezbeđuje SSSR-u vreme za organizovanje uspešnije odbrane i odlučno odbacio mišljenje da su stavovi o odbrani zemlje samo

² Posle sklapanja Sporazuma o prijateljstvu i zajedničkim granicama između SSSR-a i Nemačke (1939), Staljin je preko Kominterne sugerirao komunističkim partijama da je rat obostrano nepravedan i da u njemu radnički klasa nema šta da traži.

taktički potez. Partija je i tom prilikom jasno istakla strategijski kurs nedeljive i jedinstvene borbe za očuvanje nacionalne nezavisnosti i za demokratizaciju unutrašnjih društvenih odnosa. U martovskim događajima i aprilskom ratu 1941. ta orijentacija je i u praksi realizovana.

U neposrednim pripremama za oružani ustanak (Aprilsko i Majsko savetovanje rukovodećeg aktiva KPJ i sastanci Politbiroa CK KPJ 22. juna i 4. jula 1941) i u toku prva tri meseca oružane borbe (prvi broj Biltena Glavnog štaba od avgusta 1941. i Savetovanje u Stolicama septembra 1941), vođstvo jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta je jasno i bez dvoumljenja istaklo osnovne parametre društveno-klasne, političke i vojne suštine narodnooslobodilačkog rata, i to: *prvo*, cilj rata je »oslobođenje naroda Jugoslavije od okupatora i borba protiv domaćih okupatorovih agenata, koji pomažu ugnjetavanje i terorisanje našeg naroda«;³ *drugo*, političku osnovicu okupljanja i uključivanja narodnih masa u narodnooslobodilački pokret čini »narodnooslobodilački antifašistički front svih naroda Jugoslavije, bez razlike na političko i versko ubeđenje«, uz oslonac na radničku klasu i radno seljaštvo i delovanje Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije, kao vodećeg političkog jezgra;⁴ *treće*, narodnooslobodilački rat se ne može uspešno odvijati bez razbijanja »starog žandarmetrijskog, policijskog i sreskog aparata, kao i opštinskih tela« — svih onih koji su se stavili u službu okupatora, a prioritetan zadatak je i uspostavljanje nove narodne vlasti;⁵ *četvrto*, treba razvijati jedinstvenu opštejugoslovensku vojnu organizaciju i jedinstveno komandovanje na nivou Vrhovnog štaba — »partizanske odrede pretvoriti u jednu oslobodilačku armiju koja će biti pod našim (VŠ i CK KPJ) rukovodstvom i uticajem«,⁶ voditi svojevrсну partizansku oružanu borbu, rat na celokupnoj jugoslovenskoj teritoriji, sa težištem na vangradskom području, i stvarati slobodne teritorije i krupne oružane formacije, odnosno oružani ustanak pretvoriti u dugotrajan opštenarodni partizanski rat koji će se voditi iz jednog centra i krupnim oružanim formacijama; *peto*, obrazovanjem glavnih štabova i pokrajinskih (nacionalnih) organa narodne vlasti i društveno-političkih organizacija, kao nacionalnih i vojnih rukovodstava, obezbediti punu nacionalnu afirmaciju, ravnopravnost i zajedništvo svih

³ J. B. Tito: *Vojna djela*, VIZ, 1961—1972, knj. I, str. 21—23.

⁴ Isto.

⁵ E. Kardelj: *Put nove Jugoslavije*, Beograd—Zagreb, 1946, str. 234.

⁶ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije* (dalje: *Zbornik*), tom II, knj. 2, str. 64.

naših naroda i narodnosti,⁷ šesto, istaknuto je opšte teorijsko i akciono-političko načelo — da se narodnooslobodilački rat u našim konkretnim istorijskim uslovima odvija »svojim originalnim putevima«, jer bi »razne analogije, šablonski primenjivane, smetale njegovom razvoju«.⁸

Fundamentalni stavovi koje je Tito zauzeo još u prvim mesecima oružane borbe, a u toku rata dalje razvijao — da se narodnooslobodilački rat odvija u stalnom jedinstvu sa klasnom borbom (koju su nametnule političke grupacije jugoslovenske buržoazije), a u obliku opštenarodnog partizanskog rata — predstavljali su u toku rata, suštinsko obeležje političke i vojnostrategijske platforme vođstva jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta, realizovane taktičkim akcijama usaglašenim sa konkretnim uslovima pojedinih etapa rata.

Time je naš narodnooslobodilački rat prekoračio tada dominirajuća shvatanja (1) o neophodnosti prethodnog sprovođenja buržoasko-demokratske revolucije, odnosno nacionalnooslobodilačkog rata kao preduslova za izvođenje socijalističke revolucije (Staljin je pokušao da ih kanonizuje za sva vremena i sve uslove i u nekoliko navrata nastojao da nametne vođstvu jugoslovenskog NOP-a), (2) da se partizansko ratovanje u okupiranoj zemlji može voditi isključivo usitnjenim oružanim formacijama, oslanjajući se na sopstvene snage i uz obavezno operativno ili taktičko sadejstvo savezničkih snaga koje vode frontalna dejstva, odnosno da se sopstvenim snagama i partizanskim ratovanjem ne mogu postići strategijski politički i vojni ciljevi. On je svojom autentičnošću dao doprinos savremenim nacionalnooslobodilačkim i antikolonijalnim pokretima i ratovima u njihovoj orijentaciji na povezivanje nacionalnooslobodilačke borbe sa borbom za demokratske i revolucionarne društvene promene. Tito je svojim originalnim opštenarodnim partizanskim ratom obogatio vojnu misao i praksu.

Proces diferencijacije i grupisanja osnovnih društveno-političkih i klasnih snaga u predratnom periodu i u toku okupacije Jugoslavije razlikovao se od procesa koji su se odvijali u najvećem broju okupiranih evropskih zemalja.

Dosledno izražavajući najprogresivnije nacionalne i socijalne interesne narodnih masa, seljaštvo, demokratska inteligencija i srednji društveni slojevi okupljali su se u predratnom periodu oko radničke klase i Komunističke partije Jugoslavije u okviru antifašističkog narodnog fronta, a u uslovima okupacije — u narodnooslobodilačkom frontu, odnosno narodnooslobodilačkom pokretu.

⁷ Isto, str. 55.

⁸ Isto, tom III, knj. 1, str. 227—231.

Nacionalističke i separatističke frakcije buržoazije u godinama uoči aprilskog rata (1941) pretvorile su se, sa malim izuzetkom, u agenture fašističkih sila, a u uslovima okupacije prerasle su kvislinge. Vladajuće grupacije buržoazije u predratnom periodu lavirale su između imperijalističkih sila, a za vreme okupacije najpre su pokušale da se vežu za zapadne zemlje, očekujući obnovu Kraljevine Jugoslavije, da bi se zatim, posle izbijanja opštenarodnog oružanog ustanka, uključile u borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta, sarađujući s okupatorom, i tako evoluirale u domaće izdajnike. Dakle, već u prvoj godini okupacije, vezujući svoje interese za interese okupatora, jugoslovenska buržoazija je postala direktan neprijatelj širokih narodnih masa, odnosno njihovih nacionalnih i socijalnih interesa.

Upravo, grupisanje patriotskih narodnih masa oko antifašističke, odnosno narodnooslobodilačke platforme KPJ i istorijski debakl jugoslovenske buržoazije objektivno su usloveli da »narodnooslobodilački ustanak naoružanih narodnih masa«, — kako ističe Kardelj — »nije odlučivao samo o slobodi i nezavisnosti naroda Jugoslavije, nego i o snazi društvenog uticaja masa koje su ga nosile ka stvaranju buduće, nove Jugoslavije«. ⁹

Međutim, one evropske komunističke partije koje su zaista bile opterećene »dogmatskim nasleđem«, u tom periodu nisu mogle ostvariti široki savez patriotskih masa na radničko-klasnoj osnovi, niti borbi i otporu protiv okupatora dati socijalno-revolucionarni program. Inicijativa i vodeća uloga u pokretima otpora pripale su buržoaskim, prozapadno orijentisanim grupacijama.

II

Analizirajući pisma Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije upućena nekim nacionalnim, pokrajinskim i mesnim rukovodstvima od sredine decembra 1941. do kraja januara 1942. godine, ¹⁰ neki naši istoričari zaključuju da su Vrhovni štab i CK KPJ u tom periodu odstupili od dotadašnje političke strategijske platforme i usmerili svoje akcije na organizacije i sprovođenje klasnog rata — »prelazak u drugu etapu revolucije prenošenjem težišta s oslobodilačkog rata na klasni rat protiv buržoazije« ¹¹ i da je, u

⁹ E. Kardelj: *Savez komunista Jugoslavije, izbor iz dela VII*, »Komunist«, 1979, str. 465.

¹⁰ Posebno su naznačena pisma CK KPJ: a) Pokrajinskom komitetu za Srbiju od 14. decembra i od kraja decembra 1941; b) partijskom i vojnom rukovodstvu Hrvatske januara 1942; c) Centralnom komitetu KP Slovenije od 1. januara 1942; d) Oblasnom komitetu Valjevo, 8. januara 1942.

¹¹ D. Bilandžić: *navedeno delo*, str. 58.

sklopu te nove orijentacije, došlo do formiranja Prve proleterske brigade. Oni to vide u insistiranju Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije: »da se unutar NOF stvara radničko jezgro« i otvorenije i potpunije izrazi vodeća uloga KPJ u NOP;¹² »da se u oružanim partizanskim snagama stvaraju posebne radničke proleterske formacije«;¹³ da se učvršćuje rukovodeća uloga KPJ u partizanskim odredima, jača u njima radničko jezgro i osigura da funkciju političkih komesara obavljaju isključivo članovi KPJ.¹⁴

Prema ovim autorima, pogrešna procena rezultata bitke pod Moskvom krajem 1941. i neadekvatan zaključak vođstva KPJ — da se bliži vreme u kojem će u prvi plan izbiti unutrašnje društveno-političke protivurečnosti, revolucionarni potresi i sukobi — naznačeni su kao osnovni uzroci tome što je »KPJ za trenutak ponovo pristupila problemima revolucije sa pozicija klasičnih šema...«,¹⁵ a da se »u proleće 1942. godine politička linija KPJ 'konačno' stabilizirala i oslobodila dogmatske šeme o dve etape revolucije: buržoasko-demokratska koja prelazi u proletersku«.¹⁶

Očigledno je da se radi o naučno neprihvatljivom metodološkom pristupu kojim se apsolutizuju pojedini događaji i taktičke akcije, a ne sagledavaju u celini strategija i taktika Komunističke partije Jugoslavije i ono što se stvarno zbivalo (u predratnom periodu, a posebno od izbijanja drugog svetskog rata i u toku NOR-a). Takvim pristupom dolazi se, makar i nenamerno, do istorijski neprihvatljivih zaključaka (iako je skoro celokupna istorijska dokumentacija iz ovog perioda dostupna javnosti) da je Komunistička partija Jugoslavije krajem 1941. izazvala klasni (građanski) rat. Dovodi se, dakle, u sumnju opšteprihvaćeno stanovište u našoj i stranoj historiografiji — da su četnici i druge kvislinške snage povelile građanski rat i po cenu otvorene političke i vojne saradnje sa okupatorom.

Posle nemačke ofanzive u Srbiji u jesen 1941. i dejstva okupatorskih i kvislinških snaga širom zemlje radi gušenja i uništavanja ustaničkih žarišta i slobodnih teritorija, ispoljili su se novi momenti koji su zahtevali nove taktičke stavove, poteze i akcije vođstva Komunističke partije Jugoslavije, kako bi se u novonastalim uslovima obezbedila realizacija dugoročne političke i vojne strategije narodnooslobodilačkog rata.

¹² P. Morača: *navedeni časopis*, str. 43.

¹³ *Isto.*

¹⁴ *Isto*, str. 40—41.

¹⁵ *Isto*, str. 42—43.

¹⁶ D. Bilandžić: *n.d.*, str. 59.

Prvo, na vojnostrategijskom planu okupacione sile (u jesen 1941), koje su beležile nove pobede na nemačko-sovjetskom frontu i u Africi, bile su u mogućnosti da na našem ratištu ispolje svoje brojno i tehničko preimućstvo. Dovlačenjem novih snaga¹⁷ u saradnji sa kvislinzima, okupator je pokazao svoju sposobnost da koncentrisanim napadima i pešadijskih i tenkovskih jedinica, podržanih artiljerijom i avijacijom, u relativno kratkom vremenu, ponovo zaposedne veći broj slobodnih teritorija.

Drugo, pored kvislinških oružanih formacija nacionalističkih i separatističkih buržoaskih grupacija, i četničke snage vladajuće buržoaske frakcije su u nemačkoj novembarskoj ofanzivi u Srbiji i na drugim područjima zemlje otpočele sa političkom i vojnom saradnjom sa okupatorom i uključile se u oružanu borbu protiv NOP-a. »Reakcionarni buržoaski elementi — braneći svoje klasne interese — otvoreno izdaju svoj narod«, nastupajući kao »neprekidni lanac« protiv NOP-a bez obzira na suprotnosti koje postoje među pojedinim buržoaskim frakcijama, ističe se u Pismu CK KPJ Pokrajinskom komitetu za Srbiju, decembra 1941. godine.¹⁸

Treće, privremeno preuzimanje vojnostrategijske inicijative od strane okupatorskih oružanih snaga i otvorena saradnja svih jugoslovenskih buržoaskih grupacija sa okupatorom, odnosno uključivanje u oružanu borbu protiv NOP-a, uticali su da najveći broj pripadnika građanskih partija koji su se bili uključili u ustanak, izdaju NOP, a kod dela seljačkih masa pojavu kolebanja i napuštanja partizanskih jedinica. Tako je na primer, u srpskim partizanskim odredima, koji su kasnije ušli u sastav Prve proleterske brigade, bilo u oktobru 1941. preko 60 odsto seljaka, a 22. decembra 1941. u Rudom samo oko 20 odsto od ukupnog broja boraca.

U novonastalim društveno-političkim i vojnim okolnostima, posebno usled definitivnog prelaska vodećih snaga bivše Jugoslavije na stranu okupatora i oštrog kursa koji su sprovodili radi odvajanja narodnih masa od Komunističke partije Jugoslavije i razbijanja NOP-a, bile su, kako se kaže u pismu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije od 1. januara 1942. neophodne »neke promene u našoj taktici kako bismo razbili i najnovije manevre protiv-narodnih elemenata koji se okupljaju«.¹⁹

¹⁷ Krajem jula 1941. godine Italija je pojačala svoje snage u Crnoj Gori sa 4 nove divizije. Nemačka je u periodu avgust—novembar 1941. godine dovela u Srbiju sa sovjetsko-nemačkog fronta, iz Francuske i Grčke dve nove divizije i jedan ojačani puk.

¹⁸ Zbornik..., tom I, knj. 2, str. 253.

¹⁹ Zbornik..., tom II, knj. 2, str. 155.

Da bi se obezbedilo jačanje unutrašnjeg jedinstva, dalje širenje narodnooslobodilačkog fronta i učvršćenje ključnih pozicija narodnooslobodilačkog pokreta u najprogresivnijim društvenim snagama sa KPJ na čelu, bile su nužne akcije za još potpunije pridobijanje i mobilizaciju radničke klase i drugih delova stanovništva. Od njihovog angažovanja, s obzirom na izvesno kolebanje i osipanje u narodnooslobodilačkom frontu, izazvano građanskim ratom koji je podelila jugoslovenska buržoazija u saradnji sa okupatorom, zavisila je sudbina ustanka.

U tom smislu, vođstvo Komunističke partije Jugoslavije je aktivnost partijskih organizacija usmerilo na: »popularisanje Partije u masama«, jasnije isticanje »njene rukovodeće uloge u oslobodilačkoj borbi i borbi radnog naroda za lepšu budućnost«, »učvršćenje radničko-seljačkog jezgra« u narodnooslobodilačkom frontu, okupljanje oko Komunističke partije Jugoslavije seoske sirotinje osloncem na sitnog i srednjeg seljaka, formiranje radničkih, odnosno radničko-seljačkih oružanih formacija, obezbeđenje neprikosnovene rukovodeće uloge KPJ u oružanim snagama, kao i na razobličavanje izdajničke uloge jugoslovenskih buržoaskih grupacija i uloge reakcionarnih buržoaskih elemenata na selu, gde su okupator i kvislinzi tražili oslonac.

U uslovima te »važne političke prekretnice«, vođstvo Komunističke partije Jugoslavije ne samo što nije odustalo već je u prvi plan istaklo neophodnost istrajne borbe »sa ne manje odlučnosti kao i da sada za jedinstveni nacionalnooslobodilački front... ujedinjavanje svih nacionalnooslobodilačkih snaga«, uz istovremeno »najodlučnije političko raskrinkavanje i razbijanje« svih reakcionarnih kvislinških elemenata osloncem na »radničko-seljačko jezero u nacionalnooslobodilačkom frontu«. ²⁰

U duhu takvog opšteg političkog kursa Partija ukazuje na karakter narodnooslobodilačkih odbora kao »organa oko koga čitav narod učestvuje u opštenarodnom ustanku«, a u kojem »treba da se nalaze borbeni predstavnici svih onih političkih struja u narodu koje su za odlučno produženje oslobodilačke borbe, a naročito radnici i sitni seljaci«. Takođe, naglašena je potreba intenzivnije borbe »za slogu i jedinstvo naroda Jugoslavije protiv okupatora«. ²¹

Odluke o formiranju dobrovoljačke vojske (dobrovoljačkih odreda) i o novom nazivu oružanih snaga NOR-a — Narodnooslobodi-

²⁰ Isto, tom I, knj. 2, str. 253.

²¹ Isto, str. 244, 253. i 254. U pismu CK KPJ Pokrajinskom partijskom rukovodstvu Hrvatske, januara 1942, kaže se: »Bojim se da se vaši narodnooslobodilački odbori sastoje uglavnom od komunista i simpatizera i da niste uspeli uvući u njih elemente iz HSS«. (Zbornik, tom V, knj. 3, str. 11).

lačka patrizanska i dobrovoljačka vojska Jugoslavije, donete sredinom januara 1942, izražavaju nastojanja Komunističke partije Jugoslavije da ujedini sve nacionalnooslobodilačke snage pod vođstvom radničke klase i Komunističke partije Jugoslavije na platformi borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Dakle, pred vođstvom jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta iskrsao je zadatak od presudnog istorijskog značaja — mobilizacijom i aktiviranjem patriotskih narodnih masa oko radničko-seljačkog jezgra i Komunističke partije Jugoslavije razbiti i razobličiti sve mahinacije kvislinških buržoaskih grupacija i proces diferencijacije narodnih masa usmeriti u pravcu daljeg širenja i učvršćenja unutrašnjeg jedinstva narodnooslobodilačkog fronta.

Prema tome, iz nastojanja vođstva Komunističke partije Jugoslavije da ukaže komunistima, kao najodgovornijem vodećem odredu, na karakter klasnih suprotnosti datog istorijskog trenutka i njihov uticaj na dalji razvoj narodnooslobodilačkog rata i da osnaži radničko-seljačko jezgro narodnooslobodilačkog pokreta, ne mogu se izvući zaključci o klasičnim ili bilo kakvim šemama. Radi se o snaženju i osloncu na najprogresivnije društvene snage narodnooslobodilačkog rata i borbe za novu Jugoslaviju i, na toj osnovi, o uključivanju u narodnooslobodilački front svih patriotskih društvenih slojeva.

Zastupa se i shvatanje »da je odluka o formiranju Prve proleterske brigade bila i rezultat ocene da je krajem 1941. godine došlo do krupnih pomeranja u odnosima snaga u međunarodnim razmerama, što se već počelo vidno reflektovati na grupisanje snaga i u međunarodnim i u unutrašnjim okvirima«, a da je ta koncepcija »nešto kasnije bila modifikovana«. ²² Dakle, zagovara se teza da su nastojanja CK KPJ u periodu od kraja 1941. do februara i marta 1942. bila koncentrisana u obrazovanje takvih oružanih formacija koje će, po svojoj društveno-klasnoj, političkoj i vojnoj prirodi, biti u stanju da odigraju ulogu oružanog instrumenta »druge faze — socijalističke revolucije« i da je u rano proleće 1942. to stanovište modifikovano u smislu proširivanja društvene uloge proleterskih jedinica nacionalnooslobodilačkom funkcijom.

Ideja o formiranju operativnih, »krupnih vojnih formacija« za-beležena je prvi put u Biltenu Vrhovnog štaba od 10. avgusta 1941. godine. O tome je bilo reči i na Savetovanju u Stolicama septembra 1941. godine. Dakle, namera Vrhovnog štaba i CK KPJ da se pristupi stvaranju operativnih jedinica, kada se za to stvore uslovi, izražena je u vreme kada su sile Osovine beležile stalne uspehe na

²² P. Morača: n.č., str. 38 i 39.

svim ratištima, zapravo, pre nego što su jedinice Crvene armije za-
beležile prve značajnije uspehe na svom ratištu.

Odluku o formiranju Prve proleterske brigade Tito je doneo
prilikom boravka Vrhovnog štaba na Zlataru, sredinom decembra
1941. U to vreme Crvena armija je uspeła da u moskovskoj bici raz-
bije isturene uklinjene snage agresora i prinudi ih na povlačenje.
Međutim, iako su Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ imali u
vidu ta prva uspešnija dejstva Crvene armije u moskovskoj operaciji,
postavljanje na dnevni red pitanja o formiranju operativnih jedinica
rezultiralo je iz unutrašnjih društvenih, političkih i vojnostrategijskih okolnosti.

Razvoj borbenih dejstava u jesen 1941. pokazao je da narasle
partizanske snage, organizovane u partizanske odrede, usled veza-
nosti za uske teritorije (po načinu nastanka, karakteru unutrašnje
organizacije i načinu borbenih dejstava), nisu bile u stanju da se
uspešno suprotstave koncentrisanim neprijateljskim napadima i da
obezbede uspešno vođenje oružane borbe.

Razvoj vojne organizacije i, u skladu s tim, razvoj oblika oru-
žane borbe, što će omogućiti uspešno vođenje dugotrajnog rata,
stalan proces jačanja unutrašnjeg jedinstva i širenja narodnooslobo-
dilačkog pokreta bili su, u datim uslovima, jedina optimalna alter-
nativa za ostvarivanje ciljeva političke i vojnostrategijske platforme
narodnooslobodilačkog rata. Zadržati početne oblike vojne organiza-
cije i klasičan način partizanskog rata značilo je poraz ustanka ili,
u najboljem slučaju, degradiranje i oružanog ustanka i opštenarod-
nog partizanskog rata na pokret otpora, odnosno gerilu. To bi, up-
ravo, bili dogmatski pristup i praksa koje je Centralnom komitetu
KPJ sugerisala Kominternu.

Da rezultati bitke pod Moskvom nisu bitnije uticali na Vrhovni
štab i CK KPJ u donošenju odluke o formiranju Prve proleterske bri-
gade, odnosno manevarske komponente oružanih snaga narodnoos-
lobodilačkog pokreta, potvrđuju i dve istorijske činjenice:

Prvo, u vreme kada je Crvena armija beležila najveće uspehe u
moskovskoj operaciji, Vrhovni štab je u Biltenu za februar-mart
1942. objavio Statut proleterskih brigada, u kojem je istaknuto da su
proleterske jedinice, po svojoj društveno-klasnoj i političkoj prirodi
i vojnostrategijskim osobinama, »vojne udarne formacije naroda
Jugoslavije pod rukovodstvom Komunističke partije« za »borbu pro-
tiv okupatora i domaćih izdajnika« i »jezgro buduće narodne ar-
mije«. ²³ Upravo, suprotno tvrđenju da su proleterske jedinice for-

²³ J. B. Tito: *Vojna djela*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1978. knj. I,
str. 64.

mirane s namerom da izvojuju »drugu fazu — socijalističku revoluciju«.

Drugo, u toku aprila i maja 1942. i kasnije, kada je postalo očigledno da će rat dugo trajati, kada su nemačke snage zaustavile protivofanzivu Crvene armije u moskovskoj operaciji, a na centralnom i južnom frontu prešle u nova ofanzivna dejstva velikih razmera, CK KPJ i Vrhovni štab nastavljaju rad na formiranju novih proleterskih jedinica, odnosno obrazovanju Narodnooslobodilačke vojske. Maja 1942. Vrhovni štab donosi odluku o formiranju novih udarnih proleterskih brigada — Treće sandžačke i Četvrte i Pete crnogorske.

Kao dokaz da su prve proleterske jedinice formirane radi vođenja »druge faze revolucije«, P. Morača u knjizi »Tito — strateg revolucije« navodi da je u Statutu proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada (februar 1942) prvi put izričito naglašena rukovodeća uloga KPJ, što ranije nije isticano, posebno ne u Titovom članku »Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda« (10. avgusta 1941).

Istorijski dokumenti opovrgavaju tu tvrdnju. Ako isključimo iz razmatranja interne dokumente CK KPJ u kojima se izričito insistira na vodećoj ulozi Komunističke partije Jugoslavije u oružanom ustanku²⁴ i uzmemo u obzir samo »javne« publikacije Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba, iz tog perioda, očigledno je: (1) da se u proglasima CK KPJ narodima Jugoslavije od 15. aprila, 22. juna i 4. jula 1941. izričito ističe da je Komunistička partija Jugoslavije vodeća snaga i organizator oružanog ustanka, i (2) da se u članku »Zašto se narodni partizani bore«, objavljenom u Biltenu Glavnog štaba od 19. avgusta 1941, takođe ističe da je »jedna jedina organizacija — Komunistička partija Jugoslavije... digla zastavu narodne borbe«²⁵, pozvala u borbu sve rodoljube i organizovala oružane odrede.

Takođe, u članku »Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda« Tito ukazuje na vodeću ulogu KPJ — »komunisti se bore u prvim redovima«. Međutim, njegovo insistiranje da partizanski odredi nisu borbene formacije bilo koje političke partije, pa ni Komunističke Jugoslavije, nikako se ne može protumačiti da se Partija odriče svoje vodeće uloge. Radi se o isticanju ključnog parametra političke platforme NOP-a kao širokog saveza patriotskih snaga

²⁴ Na primer, u pismu CK KPJ Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak od 10. novembra 1941. kaže se: »Danas je više nego ikada ranije potrebna jasna svijest o rukovodećoj ulozi naše Partije...« (Tito: *Vojna djela*, tom I, str. 84).

²⁵ J. B. Tito: n.d., tom I, str. 46 i 47.

okupljenih oko KPJ u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Stvarati partijske partizanske odrede značilo bi izolaciju kadrova Partije i izazivanje građanskog rata.

Prema tome, to što se u Statutu proleterskih narodnooslobodilačkih brigada ističe rukovodeća uloga KPJ ne znači odstupanje od linije narodnooslobodilačke borbe niti stvaranje partijskih oružanih formacija i vođenje »druge faze revolucije«. Smisao Statuta, posebno postavke da su proleterske brigade »vojne udarne formacije naroda Jugoslavije« i »jemstvo za uspešnu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu«, nedvosmisleno ukazuje na kontinuitet političke i vojne strategije Komunističke partije Jugoslavije anticipiran u periodu priprema za ustanak i prvih meseci borbenih dejstava. To, konačno, potvrđuje i činjenica da proleterske jedinice (Prva i Druga i ostale proleterske brigade) nisu formirane po nekom posebnom izboru pojedinaca, već od postojećih i u borbi prekaljenih partizanskih odreda i brigada. U konkretnim uslovima, kada su sve buržoaske grupacije u zemlji stupile u otvorenu političku i vojnu saradnju sa okupatorom radi razbijanja narodnooslobodilačkog pokreta i kada je dolazilo do kolebanja kod izvesnog dela seljaštva, bilo je nužno da CK KPJ neposrednije istakne vodeću ulogu Partije, radi učvršćenja unutrašnjeg jedinstva i daljeg širenja narodnooslobodilačkog pokreta.

U nekim radovima se nedovoljno jasno obrazlažu karakter i uticaj kritike Kominterne (početkom marta 1942) na stavove vođstva jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta o društveno-političkoj platformi narodnooslobodilačkog rata. Daju se dve protivurečne teze: (1) da su kritike i rezerve Kominterne uticale »na to da CK KPJ dublje i svestranije razmotri i sve relevantne objektivne uslove u kojima KPJ deluje i da proveri svoju platformu i taktiku«, odnosno da se oslobodi »sektaštva« i »levog skretanja« i, (2) da su »rezultati tog razmatranja izražavali jedan od presudnih trenutaka u osamostaljivanju KPJ od Kominterne.²⁶ Očigledno je da te dve suštinske protivurečne teze ne mogu zajednički egzistirati, a još manje proizlaziti jedna iz druge.

Polazeći s dogmatsko-konzervativnih pozicija i ne shvatajući svojevrstan karakter odnosa i konstelaciju klasnih i političkih snaga u našoj zemlji u predratnom periodu i u toku okupacije, elemente klasne borbe kao istorijske neminovnosti, a imajući u vidu državne interese SSSR-a, Kominternu je insistirala na sporazumu sa četnicima po svaku cenu i da se ustanak isključivo odvija kao narodnooslobodilački rat koji bi u drugoj fazi — posle definitivnog razbija-

²⁶ P. Morača: n.č., str. 46.

nja sila Osovine i uz pomoć Crvene armije — prerastao u socijalističku revoluciju. Ako je takva linija borbe delimično ili potpuno odgovarala nekim komunističkim partijama okupiranih evropskih zemalja, pred kojima je stajao zadatak uporne borbe za sopstvenu afirmaciju kao antifašističkog faktora i uključivanje u pokret otpora, primenjena u našim uslovima značila bi svođenje narodno-oslobodilačkog rata na pokret otpora i dovođenje nacionalnog i socijalnog oslobođenja zemlje u apsolutnu zavisnost od spoljnog faktora.

Zbog toga smatram da nije naučno zasnovana tvrdnja da su urgencije Kominterne uticale na oslobođenje Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije od »sektaštva« i »levog skretanja«, jer da ih je vođstvo Partije prihvatilo to bi dovelo do dezorijentacije i poraza jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta.

U pismima Vrhvnog štaba i CK KPJ iz tog perioda upotrebljavaju se neki termini koji (ako se zanemare značenja koja su imali u datom istorijskom kontekstu) mogu da stvore privid o pristupu KPJ »problemima revolucije sa pozicija klasičnih šema«. Na primer, u Naredbi Vrhovnog štaba Glavnom štabu NOP odreda Srbije od 8. januara 1942. kaže se da Prva proleterska brigada i druge proleterske brigade koje će se formirati treba da budu sposobne »da izvrše ne samo one zadatke koji se danas stavljaju pred nas nego i one u drugoj etapi borbe«. ²⁷ U Pismu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije Centralnom komitetu Komunističke partije Slovenije od 1. januara 1942. govori se o »novoj etapi naše borbe«, »važnoj političkoj prekretnici« i slično. Međutim, u njemu se eksplicitno obrazlaže šta CK KPJ podrazumeva pod »novom etapom naše borbe«. »Dakle, nema sumnje da ulazimo u novu etapu naše borbe, ali tu novu etapu ne treba shvatiti kao oštar prelom u našoj dosadašnjoj politici. Naprotiv, potrebno je pojačati borbu za jedinstvo slovenačkih narodnih masa u oslobodilačkoj borbi protiv okupatora, pojačati oslobodilnu frontu kao borbeni organ slovenačke oslobodilačke borbe, ali treba imati jasno pred očima izdajničku ulogu reakcionarne buržoazije koja sve nestrpljivije okuplja svoje snage protiv naše Partije«. ²⁸ Očigledno je da se ne radi o »klasičnim šemama«, nego o suptilnoj marksističkoj analizi trenutka kada je vodeća buržoaska grupacija otpočela građanski rat i o načinu borbe za učvršćenje unutrašnjeg jedinstva i daljeg širenja narodnooslobodilačkog fronta u novonastalim uslovima.

Iskrivljena i istorijski nepravilna shvatanja — da je vođstvo Komunističke partije Jugoslavije od kraja 1941. do ranog proleća 1942.

²⁷ J. B. Tito: n.d., knj. I, str. 53.

²⁸ Zbornik, tom II, knj. 2, str. 155 i 157.

zanemarilo narodnooslobodilačku i prenaglasilo klasnu komponentu oružanog ustanka — rezultiraju, pre svega, iz nerazumevanja suštine objektivnih društveno-klasnih i političkih okolnosti koje su u sebi nosile elemente građanskog rata i istorijsku neminovnost da sve jugoslovenske buržoaske grupacije, i po cenu političke i vojne saradnje sa okupatorom, otpočnu građanski rat radi uništenja narodnooslobodilačkog pokreta.

Vođstvo Komunističke partije Jugoslavije nije izazvalo klasni rat, ali je bilo svesno njegove istorijske nužnosti — da borba anti-fašističkog narodnog fronta, u predratnom periodu, za odbranu zemlje od fašističke agresije nosi u sebi borbu za demokratizaciju društvenih odnosa, a da narodnooslobodilački oružani ustanak protiv okupatora za slobodu i nezavisnost sadrži u sebi i borbu za stvaranje nove Jugoslavije, za vladavinu patriotskih narodnih masa okupljenih oko radničke klase i Komunističke partije Jugoslavije.

Iz realnih procena konkretnih istorijskih uslova i dugoročnih društvenih kretanja proizašlo je strategijsko opredeljenje Komunističke partije Jugoslavije za vođenje opštenarodnog partizanskog rata i uključivanje u narodnooslobodilački pokret svih patriotskih društvenih slojeva, bez obzira na njihovo političko i drugo opredeljenje, što je istorijski nužno pretpostavljalo jačanje unutrašnjeg jedinstva i vodeće uloge Partije (jer su sve buržoaske političke grupacije bile protiv oružanog ustanka, odnosno protiv narodnooslobodilačkog pokreta, a za saradnju sa okupatorom).

Promene društveno-političkih i vojnih uslova tokom rata zahtevale su od vođstva Komunističke partije Jugoslavije adekvatne taktičke postupke — političku borbu i akcije radi realizacije dugoročnih strategijskih ciljeva. Vođstvo Partije bilo je u svim prelomnim situacijama narodnooslobodilačkog rata na visini svoje istorijske uloge. U saglasnosti sa društvenim kretanjima na koja su presudno uticali (izdajstvo četnika, kapitulacija Italije, sporazum Tito—Šubašić, i dr.), ono je iznalazilo i ostvarivalo optimalna rešenja za sve širu mobilizaciju i aktiviranje patriotskih masa u NOP-u i za jačanje njegovog unutrašnjeg jedinstva.

Imajući sve to u vidu, nenaučna je tvrdnja da je Komunistička partija Jugoslavije prek kraj 1941. i prvih meseci 1942. delovala suprotno svojim strategijskim opredeljenjima. U uslovima definitivnog prelaska svih buržoaskih, separatističkih, nacionalističkih grupacija na stranu okupatora i njihove oštre ideološko-političke i oružane borbe radi odvajanja narodnih masa od KPJ i razbijanja narodnooslobodilačkog pokreta, kao i savezničke podrške jugoslovenskoj izbegličkoj vladi u Londonu i četnicima u zemlji, vođstvo Komunis-

tičke partije Jugoslavije je preduzelo neophodne mere za mobilizaciju i aktiviranje radničke klase i drugih delova stanovništva, formiranje radničko-seljačkih oružanih formacija i učvršćivanje vodeće uloge Partije kako bi se sprečila kolebanja i osipanja u narodnooslobodilačkom frontu, odnosno obezbedilo jačanje njegovog unutrašnjeg jedinstva i dalje širenje. Ako i pođemo od pretpostavke da je CK KPJ optimistički procenio prve značajnije pobede Crvene armije krajem 1941. i računao na brži razvoj događaja koji bi doveli do definitivnog obračuna sa ujedinjenim buržoaskim kvislinškim frakcijama, politička i vojna linija i praksa, koje je iniciralo i sprovođilo vođstvo jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta, nedvosmisleno ukazuje na to da se ne radi o shvatanju tog obračuna na klasičan način — dogmatskom primenom iskustava oktobarske revolucije, već o originalnim oblicima borbe revolucionarnog saveza patriotskih narodnih masa, pod vođstvom Komunističke partije Jugoslavije, protiv fašističkog okupatora i domaćih izdajnika. Rezimirajući političke zaključke sa Savetovanja u Ivančićima (početkom januara 1942), E. Kardelj ističe: »Rekli smo... da borba protiv okupatora ostaje naš prvi i glavni zadatak, i da su unutrašnje reakcionarne snage naš neprijatelj i zato i tada kada sarađuju sa okupatorom.«²⁹ Time se ne negira da su u toku narodnooslobodilačkog rata pojedine organizacije i rukovodstva, kao i pojedini članovi KPJ pravili izvesne greške. Međutim, naporima organizacija Partije, posebno intervencijama Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba, ove greške su prevladavane.

Tito je u pismu Moši Pijadi, 26. marta 1942, veoma jasno ocenio karakter političke i vojne linije koju je zastupalo vođstvo narodnooslobodilačkog pokreta u periodu u kojem je ovde reč. »Za brigade sam kazao Djedi (Kominterni)« — piše Tito — »da je bilo nužno stvoriti ih i da su odigrale već do sada ogromnu ulogu u narodnooslobodilačkoj borbi. Kazao sam da su se petokolonaši odavno prije ujedinili u borbi protiv nas no što smo mi i pomislili stvoriti brigade i da nas je baš to ponukalo na to. Inače, na tebe sam se bio ozbiljno razljutio kada si počeo da filozofiraš o tome da li mi zbilja nismo pogriješili i zabrazdili ulijevo. Treba da znaš da sam ja, davno prije Djedovog telegrama izložio naše stavove o tome da ne smijemo napadati pristalice Engleske kao takve, već kao sluge okupatora i da ne smijemo dozvoliti da nas peta kolona skrene sa linije narodnooslobodilačke borbe na klasnu borbu.«³⁰

²⁹ E. Kardelj: *Savez komunista Jugoslavije*, izbor iz dela, knj. VII, str. 466.

³⁰ *Zbornik*, tom II, knj. 3, str. 210.